VALORI MORAL-FILOSOFICE ÎN OPERA LUI CICERO

Ştefan Cucu
Universitatea *Ovidius* Constanța

Abstract
This paper is a short presentation of the moral-philosophical conception of the great Roman speaker and philosopher Marcus Tullius Cicero, father of the famous concept of humanitas. The author analyses an important moral-philosophical value of Cicero and of the other antique thinkers: the temperance (temperantia, moderatio), considered a fundamental virtue of the human being, beside the wisdom (sapientia), the justice (iustitia), the generosity (liberalitas), the bravery (fortitudo).

Un deosebit interes pentru studierea personalității umane a manifestat marele orator şi filosof roman Marcus Tullius Cicero. În *Despre îndatoriri* (*De officiis*)[1], el înfățișează ființa omenească ca pe o ființă înzestrată cu rațiune (*ratio*), capabilă de a pătrunde tainele universului, de a surprinde esența fenomenelor naturale şi sociale. Fiind eclectic în concepția sa, prin preluarea ideilor mai multor şcoli filosofice greceşti, marele umanist al antichității are meritul de a fi încetățenit la Roma filosofia elină, în special aspectele ei morale. Pe primul plan se află conceptul de *virtus*, echivalent al termenului grecesc ἀρετή, întâlnit şi la Platon, şi la Aristotel. Conceptul ciceronian de *virtus* izvorăşte, în primul rând, din concepția sa stoică, potrivit căreia virtutea reprezintă supremul bine (*summum bonum*).

Una dintre valorile moral-filosofice cultivate în opera ciceroniană este cumpătarea (*temperantia, moderatio*). Ea este considerată o virtute cardinală a omului, alături de înțelepciune (*sapientia),* dreptate (*iustitia),* generozitate (*liberalitas),* vitejie (*fortitudo*).

În dialogul *Charmides*, Platon identifică moderația, cumpătarea cu înțelepciunea, definind aceste noțiuni prin termenul *sōphrosynē*. Cumpătarea devine, în concepția platoniciană, o virtute cardinală, necesară pentru temperarea, stăpânirea poftelor trupeşti (*epithymia),* localizate în viscere. La marele filosof grec, *sōphrosynē* înseamnă "echilibru, linişte, sănătate psihică" şi apoi "chibzuință, înțelepciune". De fapt, cuvântul *sōphrosynē* avea, la vechii greci, un înțeles foarte complex, însemnând, în acelaşi timp, "sănătate a spiritului, echilibru, bun-simț, prudență, stăpânire de sine, înțelepciune, moderație, modestie, simplitate".

BDD-A3686 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:39 UTC)

În concepția lui Aristotel, *sōphrosynē* este, pe plan moral, calea de mijloc între destrăbălare (*akolasia*) şi lipsă de simțire, indiferență (*anaisthēsia*). În *Etica nicomahică* (*Ēthika Nikomacheia*), Stagiritul îşi exprimă astfel concepția sa despre păstrarea măsurii, a echilibrului, despre evitarea exceselor, a extremelor:

"Mai întâi trebuie să considerăm că lucruri de acest fel, după natura lor, pier prin lipsă şi exagerare. Folosindu-ne ca dovadă de ceva cunoscut pentru ceva necunoscut, putem vedea aceasta la putere şi la sănătate. Exerciții corporale exagerate, tot aşa ca şi insuficiente, produc pierderea puterii trupeşti. Tot aşa o exagerare sau o măsură neîndestulătoare de mâncare şi băutură strică sănătatea, pe când măsura potrivită o produce, întăreşte şi păstrează /…/. Tot aşa cine gustă orice plăcere şi nu se reține de la niciuna devine neînfrânat, cine fuge însă de orice plăcere, ca oamenii înăcriți, cade într-un fel de tâmpenie. Căci cumpătarea şi vitejia pier printr-un prea mult şi prea puțin, se păstrează însă prin ceva mijlociu potrivit"[2].

Romanii au preluat de la greci conceptele de *sōphrosynē* şi *metron*, păstrându-le esența, dar conferindu-le noi sensuri şi nuanțe. Cumpătarea, sobrietatea, simplitatea în felul de viață erau specifice vechilor romani. Dar în epoca imperială se ajunge la o decădere a moravurilor societății romane, la corupție, la excese, la vicii, nesocotindu-se străvechiul principiu al moderației, al păstrării unei măsuri în toate. Grecescului *metron* îi corespunde, la romani, cuvântul *modus* (măsură), cuvânt-cheie pentru concepția moral-filosofică horațiană.

Fervent apărător al Republicii, al principiilor morale ale vechilor romani – care se călăuzeau după acel *mos maiorum* (obicei al străbunilor) -, scârbit de corupția şi viciile contemporanilor săi – pe care le stigmatizează în *Verrine* (*In Verrem)* şi în *Catilinare* (*In Catilinam*) -, Marcus Tullius Cicero pledează, în opera sa, pentru moderație, cumpătare în felul de viață. Într-una dintre epistolele adresate prietenului său, Atticus, marele orator şi filosof se arată drept adept al principiului păstrării măsurii, urmând îndemnul poetului Epicharmus:

"Las să-mi murmure deseori la ureche Epicharmus, vestitul poet sicilian, vechiul lui refren: "Fii cumpătat!"/…/"[3].

În *Discuțiile de la Tusculum* (*Tusculanae disputationes*), Cicero îşi defineşte terminologia pe care o va adopta în cursul dezbaterii filosofice, demonstrându-ne efortul său de găsire a unor echivalențe latineşti pentru termenii elini consacrați. El se opreşte asupra cuvântului-cheie: *sōphrosynē*,

BDD-A3686 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:39 UTC)

cuvânt plurivalent, polisemantic, întâlnit – după cum am menționat mai sus – la Platon şi Aristotel.

"Acea virtute pe care grecii o numesc *sōphrosynē*, eu îi spun când *temperantia*, când *moderatio*, uneori chiar *modestia*" – afirmă Cicero, în *Discuțiile de la Tusculum*[4].

Cumpătarea, moderația constituie, pentru marele umanist, nu un scop în sine, ci un mijloc pentru obținerea echilibrului, armoniei şi liniştii sufleteşti. În lucrarea sa filosofică *Despre supremul bine şi supremul rău* (*De finibus bonorum et malorum*), Cicero leagă noțiunea de "cumpătare" (*moderatio*) de cea de "rațiune, judecată" (*ratio*):

"Nu vom spune că moderația trebuie să fie dorită în sine, ci fiindcă produce pacea sufletească şi împacă şi linişteşte sufletele, oferindu-le un anumit echilibru. Cumpătarea ne îndeamnă să ne călăuzim după rațiune în dorințe şi în repulsii"[5].

Aşadar, observăm o strânsă corelație nu numai între *moderatio* şi *ratio*, ci şi între *moderatio* şi *tranquillitas*. Aceeaşi legătură între cumpătare şi echilibru sufletesc o întâlnim la stoicul Seneca, în vestitele sale scrieri: *Despre liniştea sufletească* (*De tranquillitate animi*), *Despre viața fericită* (*De vita beata) , Despre scurtimea vieții* (*De brevitate vitae*), *Scrisori către Lucilius* (*Epistulae ad Lucilium*). "Această cale mijlocie e cea care-mi place" (Hic mihi modus placet) afirmă filosoful într-una dintre epistolele adresate lui Lucilius[6], iar în alta recomandă asigurarea unei vieți cumpătate la timpul potrivit:

"Căci, aşa cum ziceau strămoşii noştri, târzie-i cumpătarea când ajungi la fundul vasului". (Nam ut visum est maioribus nostris, sera parcimonia in fundo est)[7].

Cicero stabileşte – în discursul *În apărarea lui Roscius din Ameria* (*Pro Roscio Amerino*) – o strânsă legătură între cumpătare şi viața simplă de la țară, generatoare de adevărate bucurii, de principii morale sănătoase, opusă vieții de la oraş, izvor de vicii, de dorințe şi fapte nesăbuite. Întâlnim aici un fel de sămănătorism "avant la lettre":

"În climatul moral al țăranilor, cu traiul lor simplu şi cu această viață aspră şi nerafinată a lor, nu se întâmplă de obicei asemenea ticăloşii /…/. La oraş apare dezmățul, din dezmăț e firesc să se nască lăcomia, din lăcomie să ia vânt îndrăzneala, dintr-acestea se nasc toate crimele şi ticăloşiile. În schimb, viața de țară, pe care tu o numeşti rudimentară, e o lecție de economie, de hărnicie şi de dreptate"[6].

BDD-A3686 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:39 UTC)

Aceeaşi idee se întâlneşte în discursul ciceronian *În apărarea lui Quinctius* (*Pro Quinctio*), unde întâlnim un adevărat portret moral al unui om de la țară, în contrast cu imaginea unui parvenit, unui proaspăt îmbogățit:

"Într-adevăr, este acum de hotărât dacă viața simplă şi cumpătată a unui om de la țară se poate apăra împotriva luxului şi desfrâului dsau dacă, pângărită şi despuiată de toate podoabele sale, e dată goală pe mâna lăcomiei şi a neruşinării. Publius Quinctius nu se măsoară cu tine, Sextus Naevius, în privința trecerii; nu se înfruntă cu tine nici în mulțimea avuțiilor; îți lasă ție tooate aceste meşteşugiri prin care tu eşti mare. Recunoaşte că nu are priceperea de-a grăi ales, că nu-i în stare să vorbească după voie şi potrivit împrejurărilor; că nu fuge iute de lângă prietenii căzuți în nenorocire, ca să alerge în zbor la alții care pornesc să înflorească; că nu trăieşte în deşănțată risipă; că nu se pricepe să rânduiască ospețe mărețe şi strălucite; că nu-şi ține casa închisă cinstei şi cuviinței, dar deschisă larg şi cu totul la îndemâna poftelor desfrânate; că, dimpotrivă, i-a fost totdeauna la inimă comportarea cuviincioasă, buna-credință, rânduiala bine chibzuită, un trai aspru şi cumpătat"[7].

Ideile despre moderație, despre cumpătare abundă în opera *Despre bătrânețe* (*De senectute*), unde Cicero îi îndeamnă pe cei vârstnici să păstreze măsura la mâncare şi la băutură, pentru a-şi asigura o bună stare de sănătate (*bona valetudo*), longevitatea fizică şi spirituală. Cumpătarea trebuie să fie o caracteristică a tuturor vârstelor, dar, mai ales, a bătrâneții:

"Bătrânețea trebuie să se lipsească de ospețe, de mese încărcate, de pahare dese; se lipseşte deci şi de beție, şi de indigestie, şi de insomnie…Chiar dacă bătrânul evită ospețele nesfârşite, se poate totuşi bucura de mese cumpătate cu prietenii"; "Prin urmare, exercițiul şi cumpătarea pot până şi la bătrânețe să-l facă pe cineva să-şi păstreze întrucâtva puterile de mai înainte"; "Trebuie să ne îngrijim de sănătate, trebuie să practicăm exerciții pe măsura noastră, să mâncăm şi să bem doar atât cât să ne refacem forțele, nu să le zdrobim"; "Îi sunt foarte recunoscător bătrâneții care /…/ mi-a luat pofta nemăsurată de mâncare şi de băutură"; "Într-adevăr, când pofta e stăpână, nu mai e loc pentru cumpătare"[8].

În *Despre supremul bine şi supremul rău* (*De finibus bonorum et malorum*), Cicero combate cu tărie lipsa de moderație, lăcomia, pofta nemăsurată (*cupiditas*), care au un rol nefast, distructiv, atât pe plan individual, cât şi pe plan social:

BDD-A3686 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:39 UTC)

"Căci poftele nu pot fi săturate şi ele distrug nu numai indivizi, ci şi familii întregi, ba chiar adesea nimicesc total statele. Din pofte se nasc urile, neînțelegerile, discordiile, războaiele"[9].

Un aspect al poftei, dorinței nesăbuite (*cupiditas*) este setea de avere, de bani, combătută de marele orator în tratatul său *Despre îndatoriri* (*De officiis*):

"Să fugim de robia banului. Nimic nu dovedeşte un suflet mai îngust şi mai mic, decât dragostea de bogăție"[10].

Cicero este, aşadar, un fervent susținător al conceptului-cheie: *moderatio* (*temperantia*), ilustrat mai târziu, în chip strălucit, de Horatius.

NOTE

1. *De officiis*, I, 4.
2. *Ēthika Nikomacheia*, II, 2.
3. *Ad Atticum*, I, 19.
4. *Tusculanae disputationes*, III, 8, 16.
5. *De finibus bonorum et malorum*, I, 47.
6. *Pro Roscio Amerino*, XXVII.
7. *Pro Quinctio*, XXX.
8. *De senectute*, X-XIV.
9. *De finibus bonorum et malorum*, I, 47.
10. *De officiis*, I, 20.

BDD-A3686 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:39 UTC)